

Causa Šachta pohřbených ideí

Film *Šachta pohřbených ideí*, který byl natočen v roce 1921 a uváděn v kinech krátce na počátku roku 1922, má v dějinách českého filmu zvláštní místo, a to z několika příčin.

Jde o první, a z hlediska dalšího vývoje v podstatě ojedinělé filmové dílo, které se snažilo zachytit socializační tendence své doby. V dějinách filmu získal projekt mimořádné postavení také proto, že se stal příčinou jednoho z nejbouřlivějších střetů filmových výrobců a distributorů i tisku s prvorepublikánskou cenzurou. Jistá specifičnost případu tkví také v tom, že se film nedochoval a že historické soudy vycházely až doposud převážně z informací dobového tisku. Cílem statí je rozšířit pohled na okolnosti vzniku a uvedení filmu *Šachta pohřbených ideí*, a to na základě dosud nepublikovaných dokumentů z fondu Státního ústředního archivu,¹⁾ a také s přihlédnutím k výsledkům amatérského „průzkumu“ Josefa Kašpara na počátku 60. let.²⁾

Okolnosti vzniku filmu *Šachta pohřbených ideí*

Skutečský rodák, ctitel díla E. Zoly, legionář zraněný v bitvě u Zborova, filmový

1) Fond MV-SR 1919–1924, 9/283, 40, karton 209.

2) Josef Kašpar, horník z dolu Zárubek, tehdy získal od A. Havla opis scénáře, další kopii daroval Havel ZV ROH dolu Zárubek. (Vzhledem k tomu, že se s A. Havlem setkal v tomto období také historik M. Frída, mohl i on získat jednu ze strojopisných kopií scénáře.) Josef Kašpar zapsal vzpomínky A. Havla a setkal se i s R. Myzetem. V Ostravě se pokusil najít pamětníky natáčení filmu a pátral také po kopii filmu. Výsledky svého „průzkumu“ pak publikoval na pokračování v „Zárubeckém havíři“ (červenec a srpen 1961) a v „Nové svobodě“ (24.8.1961). Ve svých článcích využil J. Kašpar také citací Havlem zapůjčených dokumentů, např. jeho smlouvu s Vilímem. Publikoval též úryvky z opisu scénáře. Historii tohoto sběru materiálu viz: (OB), *Když se dráhy protnou*. „Rudé právo. Haló sobota“, 25.7.1981, s. 5. Podle sdělení J. Kašpara se mu složka se scénářem a několika fotografiemi ztratila. (Korespondence s J. Kašparem je uložena v dokumentaci ČFÚ.)

režisér a herec Antonín Ludvík Havel³⁾ se po svém prvním filmu *Za čest vítězů*⁴⁾ o „novodobých husitech“ věnoval i ve svém druhém snímku aktuálnímu tématu. Ve filmu *Šachta poliřbených ideí* se pokusil postihnout obraz sociálních zápasů havířů v průběhu téměř celého minulého čtvrtstoletí, které mělo vítězně završit zestátnění dolů v nové Československé republice. Zasazení děje filmu do Moravské Ostravy výrazně politizovalo smysl tohoto filmového díla.

Ostravsko bylo v té době jedním z nejkonfliktnějších území nově vytvořeného státu, a to z hlediska národnostního, sociálního i politického. Sociální situace horníků se zejména na konci první světové války zhoršovala a docházelo k řadě stávek. V dělnickém hnutí spolu soupeřily různé směry a sílily samosprávné tendence (např. v červnu r. 1918 vznikl návrh na ustavení dělnických rad, v říjnu r. 1918 byla na schůzi důvěrníků sociálně demokratické strany v Moravské Ostravě přijata rezoluce vyjadřující mj. též představu budoucího státu jako socialistické republiky apod.). Byla též pocítována potřeba vypořádat se s rakousko-uherskou minulostí (po r. 1918 zde působily dělnické tribunály, které sesazovaly neoblíbené nebo Rakousku oddané úředníky a inženýry). Nesmírná ekonomická moc Rotschildů a dalších majitelů dolů přispívala k antisemitským náladám, které se mj. projevíly při stávce v r. 1917, kdy došlo k rabování židovských obchodů, i když se dav nezastavil ani před farou a dělnickým konzumem. Sociální boje pokračovaly i v nové republice: v lednu a v prosinci roku 1920 proběhla na Ostravsku generální stávka za asistence četnictva a vojska.⁵⁾

Havlův film tudíž reagoval, byť nepřímo – stávkový boj a střety havířů s policií byly situovány do c. a k. minulosti – na zcela konkrétní skutečnost. Odpovídající umělecké ztvárnění zvoleného tématu bylo ovšem mimo možnosti tehdejší filmové tvorby, zvláště pak nad schopnosti autodidakta, jakým A. L. Havel nesporně byl. Jako scenárista se snažil náročný úkol zvládnout tím, že rozváděl „problém“ do řady dílčích epických motivů, v nichž využíval zjevně stereotypů lidovýchovného čtiva se sociálním zaměřením (volba schematických kladných a záporných postav, standardních katastrofických, sociálně kritických a melodramatických situací apod.). K výrazové lokalizaci měly filmu dodat citace Bezručových veršů.

Pro realizaci filmu bylo podstatné, že se A. L. Havel rozhodl natáčet exteriérové záběry přímo na Ostravsku, s využitím „naturščiků“ a koloritu prostředí šachet a dělnických kolonií. V „parném létě“ 1921 odjel malý filmový štáb do Ostravy. Tam, s pomocí důlního měřiče Františka Kotouče a mistra Ferdinanda Bergera, získal svolení k filmování jak od správy závodu Hermenegilda (důl Zárubek), tak od místních občanů. Na schůzce se sociálními demokraty v Dělnickém domě dohodli pak filmaři s horníky jejich spolupráci na realizaci filmu. Podle vzpomínek A. L.

3) A. L. Havel (28.5.1894–3.6.1968), podle Kašparových informací vyučený krejčí, se po vyléčení zranění u Zborova věnoval osvětové činnosti, napsal hru *Ve spárech Habsburků*, vedl ve Zdobunově na Volyňsku divadelní a kulturní středisko, v Kyjevě navštěvoval kursy dramatického umění, kde se též přednášelo o filmu. – Do menší role havíře Dobeše si vybral Havel Václava Mengera (17.8.1888–16.2.1947), také bývalého ruského legionáře, přítele Jaroslava Haška.

4) „Iluminace“ 3, 1991, č. 5, s. 118–132.

5) Blíže viz: *Léta 1917–1921 na Ostravsku*. Sv. 7. Opava, Slezský studijní ústav 1957. Z. Konečný, *Materiály k hospodářským a sociálním poměrům ve Slezsku a na Ostravsku v letech 1918–1938*. Opava 1960.

Záběry z filmu

Havla, které zapsal J. Kašpar,⁶⁾ se na Ostravsku natočily záběry dokumentující atmosféru dělnické kolonie, šachty, fárání, dále davové scény stávky a boje dělnictva s vojskem a závěrečné obrazy havířů jásajících nad zestátněním dolů. Masových scén se zúčastnili jako aktéři také vojáci s důstojníky. (Protože se konfrontační střety s policií odehrávaly za Rakouska, opatřili jim filmaři alespoň staré čepice, neboť nové uniformy se výrazněji nelišily od starých.) Ze vzpomínek pamětníků natáčení⁷⁾ je zřejmé, že tyto pasáže měly do jisté míry charakter dokumentární rekonstrukce: masové demonstrace a bitky byly pro havíře i pro policejní sbor současností. Tuto aktuálnost filmu potvrzuje i zmínka v Národní politice, která v poznámce o filmu *Šachta pohřbených ideí* připomínala: „Dnes, po skončené stávce horníků, je celý snímek již svým námětem a prostředím tím aktuálnějším a zajímavějším, že přináší každému divákovi řadu nových a nestranně zachycených poznatků z vrstev, k nimž byla v tak nedávné době pozornost celé veřejnosti upoutána.“⁸⁾

Z hlediska produkčního vznikl snímek v té době běžným způsobem. Podle Kašparova svědectví A. L. Havel přesvědčil o svém projektu lékárníka Z. Vilíma, který byl ochoten film financovat s podmínkou, že jednu z rolí získá jeho dcera (ve filmu Elen Simonová). Smlouva o natáčení filmu byla podepsána „v zahradě Lido-vého domu v Praze dne 15. července 1921“.⁹⁾

Průběh cenzurního řízení

Při projednávání cenzurního povolení *Šachty pohřbených ideí* se střetly zájmy filmových výrobců a distributorů a tisku s filmovou cenzurou jako představitelkou státního zájmu. Případ měl své zřejmé politické pozadí, jehož výklad však přesahuje rámec naší stati. Je však patrné, že právě na tomto případě se mj. vymezoval budoucí akční rádius filmové cenzury mladého státu.

Cenzura filmu byla převedena ze zemských správ v Praze, Brně a Opavě v průběhu první poloviny roku 1919 do Prahy, kde byl ustaven „jednotný cenzurní sbor kinematografický“. Jeho činnost i složení byly pramenem kritiky novin i zástupců filmových výrobců a distributorů. Na jaře 1921 byl cenzurní sbor rozšířen o zástupce dalších kulturních korporací. Poměrně složitý způsob střídání zástupců jednotlivých institucí umožňoval, jak se nadále domnívali kritici cenzurního úřadu, manipulaci jednání ze strany úředníků ministerstva vnitra. Při rozhodování docházelo ke kolizím zájmu představitelů jednotlivých společenských skupin a také k vysloveně osobním antipatiím.

Cenzurní stanovisko k filmu *Šachta pohřbených ideí* se vyvíjelo od 4.10.1921, kdy je datována žádost firmy American-Film-Company, a.s. o cenzuru, až do posledních dnů prosince 1921, kdy byl film uvolněn na přímý pokyn ministra vnitra. Na rozhodování se vedle ministerstva vnitra podílelo i ministerstvo spravedlnosti. Případ zákazu filmu byl také předmětem jednání Filmové ligy československé (7.12.1921). Ředitel American-Film-Company Jan Reiter, který *Šachtu pohřbených ideí* zakoupil, měl být pro kritiku cenzurního sboru pronesenou na uvedené schůzi

6) Josef Kašpar, *První film o havířích*. „Zárubecký havíř“, 24.7.1961, č. 29; 12.8.1961, č. 32; 21.8.1961, č. 33.

7) Tamtéž, č. 32, č. 33.

8) „Národní politika“, 17.2.1922, č. 48, s. 7.

9) Josef Kašpar, c. d., 10.7.1961, č. 27.

AMERICAN FILM COMPANY A. S.

Telefon čis. 9597.

Praha II., Štěpánská 57 (Lucerna).

Telegr.: AMERICANFILM.

Filiálky a pobočné závody:

„SLOVENSKO“ A. S. Bratislava. Vídeň. Arad. Budapešť. Bělehrad. Záhřeb. Solle. Bukurešť. Ora dea Mier.
Produkce firmy Universal Film Mfg. Co., New-York. Pres. C. Laemmle.

Prvů český sociální film

ŠACHTA

POHŘBENÝCH IDEÍ

Sociální obraz ze života horníků o 5 dílech.

Zejména dnes, kdy námět snímku je nejaktuálnější otázkou našeho hospodářského a sociálního života, musí tento film vzbuditi všude neobyčejný zájem, kterého si také plně zaslouží celou svojí kvalitou. Ve své domácí produkci nemáme dosud díla, které by s tak překvapující věrností a živostí reprodukovalo většinu obecnstva neznámé prostředí velkých uhelných dolů. Skvěle zachycené snímky z uhelného revíru, neodolatelným dojmem působící mohutné scény mass střídají se s náladovými obrazy ze života horníků v rušném, poutavém ději a to vše spolu s bezvadným technickým provedením zaručuje snímku pronikavý úspěch tím spíše, že celé veřejnosti je známo, jaké překážky kladla censura propuštění tohoto jedinečného filmu.

Chcete-li docílit vyprodaných domů,
neopomeňte si ihned zařaditi!

dokonce trestně stíhán. Krátce po prvním cenzurním zákazu byl snímek předveden zástupcům tisku a některým poslancům a senátorům. Tiskem také proběhla zpráva o zamýšlené poslanecké interpelaci.¹⁰⁾ Na základě novinové kampaně a zřejmě zejména s ohledem na další nedokumentovaná zákulisní jednání byl film nakonec uvolněn do distribuce.

Tolik stručné shrnutí základních informací o vývoji případu.

Na jeho počátku stálo zamítavé stanovisko k žádosti o cenzuru, v němž se konstatovalo:

„Na základě jednohlasného posudku cenzurního sboru ze dne 6. října 1921 bylo předvádění snímku **zakázáno**.

Důvody:

1. Již samotné prostředí, v němž děj se odehrává, přepjaté vynášení těžké a nebezpečné práce hornické, zbytečné připomínání skutečných či domnělých přehmatů za Rakouska (vyjednávání stávkářů s okr. hejtmanem, střelba vojska do lidu atd.) jsou s to podněcovati bez tak jinými vlivy již podrážděnou mysl dělnické části obecnstva.
2. Snímek popouzí k nenávisti proti určité národnosti resp. náboženství (má tendenci antisemit.)
3. Snímek pod rouškou boje za uskutečnění sociální svobody propaguje komunismus a mohl by u části obecnstva působiti dojmem, jak by činy, jež za dnešního stavu zákonodárství dlužno nesporně kvalifikovati jako zločiny, byly něčím běžným, dle zákona dovoleným (Nápis: „Národní Shromáždění odhlasovalo zabrání dolů a velkostatků“, **politický úředník** označuje Kohlmannovi: „Ministerstvo nařizuje, abyste předal ihned svůj díl v majetek dělnictva“) neb dokonce chvályhodným. (Zabrání soukromého majetku židovi.)

Jeho předváděním mohl by tudíž býti ohrožen veřejný klid a řád.¹¹⁾

Firmě American-Film-Company, a.s. pak bylo přípisem z 8.10.1921 sděleno:

„Ministerstvo vnitra zakazuje na základě jednohlasného posudku cenzurního sboru ze dne 6. října 1921 veřejně předváděti snímek pod názvem *Šachta pohřbených ideí*, výrobce Vilím-film Praha, poněvadž předváděním tohoto snímku by mohl býti ohrožen veřejný pokoj a řád...“¹²⁾

Podle svědectví tisku „pak ředitel A-B společnosti předvedl tento film některým pozvaným poslancům a novinářům, aby „sami posoudili, co je na něm závadného“.¹³⁾ Reakcí na projekci pak byla série noticek a článků kritizujících cenzuru

10) Podle časopisu „Čas“ z 20.10.1921 došlo k předvedení filmu *Šachta pohřbených ideí* „v úterý... na filmové burse“. Nepřímo projekci filmu potvrzují i další články věnované tomuto cenzurnímu zásahu a filmu samotnému, uveřejněné po tomto datu („Večerník Práva Lidu“, 20.10.1921; „28. Říjen“, 21.10.1921; „Rudé Právo“, 22.10.1921; „Film“, 5.11.1921, 15.11.1921). O tom, že se film předvedl poslancům a senátorům, hovořil i Jan Reiter ve svém vystoupení na Filmové burse, které zachytil dr. Dusil, viz pozn. 24. O možné interpelaci se zmínil „Večerník Práva Lidu“ již v říjnu (20.10.1921). O záměru interpelace informovala v prosinci také „Tribuna“ (10.12.1921). Archivní průzkum ČFÚ prováděný odborem výzkumu v parlamentu měl negativní výsledek.

11) Citovaný fond MV-SR 1919-1924, čj. 74884.

12) Tamtéž.

13) *Přehmat filmové censury*. „Večerník Práva Lidu“, 20.10.1921, č. 237, s. 3.

pod titulky Přehmat filmové censury¹⁴⁾, Konfiskovaný krotký sociální film¹⁵⁾ Podivná konfiskační praxe¹⁶⁾, Ein tschechischer Film von der Zensur verboten¹⁷⁾ apod. Tento ohlas evidovalo Policejní ředitelství, které jednak upozornilo na záležitost Presidium zemské správy politické v Praze (20.10.1921), jednak zaslalo ministerstvu vnitra další inkriminované výstřižky týkající se *Sachty* (30.10.1921). Cenzurní úředník pak k zaslaným podkladům napsal původní vyjádření o tom, že není třeba činit v dané věci nějaká opatření, neboť se při cenzurním jednání shodně vyslovili nejen všichni zástupci ministerstev, ale také představitelé denního tisku (redaktor Čvančara) a zástupce Dělnické Akademie (p. Vais). Rukou pak dále zapsal zřejmě následně získanou informaci o tom, že firma hodlá film nově upravit a předložit jej znovu k cenzuře.¹⁸⁾

Žádost firmy American-Film o novou cenzuru je datována 9.11.1921. Součástí podání byla zřejmě i titulková listina filmu, která tvoří samostatnou přílohu písemnosti. Listina zachycuje tudíž II. verzi filmu upravenou na základě cenzurních připomínek. Tuto skutečnost nepřímou potvrzuje i to, že v žádosti o první cenzuru byl film původně zapsán na formulář pod názvem *Sachta ztracených ideí*. Slovo „ztracených“ bylo škrtnuto a přepsáno na „pohřbených“.¹⁹⁾

Na základě srovnání údajů dvou žádostí o cenzuru ze 4.10.1921 a 9.11.1921 je zřejmé, že byl film zkrácen o 400 metrů, z 1 900 m na 1 500 m.

Žádost o novou cenzuru upravené podoby *Sachty pohřbených ideí* postavila cenzory do obtížné situace. Ani po úpravě titulků a vypuštění některých obrazů totiž nezmizely základní důvody zákazu filmu. Ty navíc ležely převážně mimo film sám. V přípisu k žádosti o novou cenzuru úředníci konstatovali:

„Vzhledem k důvodům, pro které předmětný snímek byl zakázán a které přichází na zřetel zvláště v nynější době, kdy jest rozpor mezi hornictvem a mezi majiteli dolů na Ostravsku akutním, navrhuje se vyžádati si především vyjádření ministerstva spravedlnosti o tom, má-li býti snímek ještě jednou censurován.“²⁰⁾

Ministerstvo spravedlnosti v podstatě potvrdilo stanovisko ministerstva vnitra. V dopisu z 14.12.1921 sděluje:

„Spisy se vracejí se sdělením, že po názoru ministerstva spravedlnosti nelze snímek *Sachta pohřbených ideí* v takové úpravě, jak byl předložen, připustiti k veřejnému předvádění. Jak již v tamním přípisu bylo sděleno, má snímek jednak ráz antisemitský, vytyčuje Kohlmanna jako typ židovského vykořisťovatele, jednak i popuzuje k zášti mezi jednotlivými třídami – tj. mezi dělnictvem a průmyslníky. Přichází tu v úvahu ustanovení §u 302 a 305 tr.z.

Snímek sám celým svým uspořádáním, hlavně pak přímo odpornými výjevy smyslnosti ženy Kohoutovy, zkresleným líčením jednání úředníků politické správy – působí dojmem trapným. Uvésti jen příkladem scénu, kdy se střelí do lidu a scénu, kdy v téže chvíli úředník politické správy se zástupcem průmyslu a velitelem

14) Tamtéž.

15) *Konfiskovaný krotký sociální film*. „Rudé Právo“, 22.10.1921, č. 240, s. 1, 2.

16) Zeno. *Podivná konfiskační praxe*. „28. Říjen“, 21.10.1921, č. 237, s. 2.

17) *Ein tschechischer Film von der Zensur verboten*. „Bohemia“, 18.10.1921, č. 244.

18) Citovaný fond MV-SR 1919-1924, čj. 83822.

19) Citovaný fond MV-SR 1919-1924, čj. 74884.

20) Citovaný fond MV-SR 1919-1924, čj. 85871.

vojenské posádky pijí v saloně víno v povznešené náladě a k tomu slova: 'Na ulici teče krev a v saloně víno'."

Současně však závěr dopisu jako by předjímal budoucí vývoj případu, neboť připomíná:

„Ministerstvo spravedlnosti má za to, že nelze i po provedení značných škrtnů ve snímku odstraniti shora uvedenou tendenci snímku a považuje tudíž za to, že opětnou censurou sotva dojde se k výsledku jinému než při první censuře. I kdyby měl na konec film, jenž ovšem získal na působivosti publicistickými projevy o jeho zákazu, býti propuštěn, zdá se ministerstvu spravedlnosti nezbytným škrtnutí zobrazené střelby do lidu a scény v saloně s textem 'Na ulici teče krev a v saloně víno'."²¹⁾

Na začátku prosince r. 1921 se současně rozbíhala nová kampaň proti zákazu filmu.

Na schůzi Filmové ligy konané ve Filmové burse 7.12.1921 kritizoval Jan Reiter postup cenzury. Připomenul tam svá jednání s výrobcem filmu panem ing. Vilímem, který mu sdělil, že se k němu tři dny před druhou cenzurou, stanovenou údajně na 25.11.1921, dostavili dva zástupci uhlobaronů a nabídli mu, že od něho odkoupí film i negativ. Když jejich nabídku odmítl a odvolal se na jednání s cenzurními orgány, návštěvníci mu prohlásili, že jsou lépe informováni a že zákaz nebude odvolán. Uvedená informace o Reitrově vystoupení vyšla s komentářem v Rudém právu 9.12.1921²²⁾ a publikoval ji též 11.12.1921 list Sozialdemokrat.²³⁾

Úředníci ministerstva vnitra chápali Reitrovu informaci a její následné zveřejnění v tisku jako obvinění cenzurní rady, popřípadě jejích členů, z nekalé manipulace s termínem cenzury uvedeného filmu, příp. z korupce. Proto bylo připraveno dementi ministerstva vnitra pro ČTK, které vyloučilo stanovení data cenzury na 25.11. Ministerský tajemník dr. Václav Dušil zpracoval také podrobný zápis z uvedené schůze Filmové ligy československé a inicioval trestní stíhání Jana Reitra. I tato záležitost byla konzultována s ministerstvem spravedlnosti, které případ rozebralo a sdělilo, že „neradí... k tomu, aby bylo navrženo trestní stíhání Reitrovo“ (9.12.1921). Nehledě na toto doporučení však přesto dotčení úředníci ministerstva vnitra, dr. Theodor Anders a dr. Václav Dušil, předložili písemný souhlas s návrhem na Reitrovo trestní stíhání (z 10.12.1921).²⁴⁾ Další vývoj tohoto podání není ve spisech dokumentován.

Poslední „dějství“ případu *Šachty pohřbených ideí* zrcadlí náčrty úřední odpovědi půjčovně American-Film na její druhou žádost o cenzuru, které obsahují varianty formulace zamítavého stanoviska.²⁵⁾

V prvním konceptu se snažili úředníci formulovat důvody zamítnutí zcela konkrétně:

„... i ve své nynější úpravě popuzuje jednak záští mezi jednotlivými třídami, t.j. mezi dělnictvem a průmyslníky, jednak má ráz antisemitský a výjevy jeho zakládají skutkovou povahu trestních činů dle § 302. a 305 trest. zák. Mimo to líčí se v něm vystupování veř. orgánů, jmenovitě politické správy takovým způsobem, že jest s to

21) Tamtéž, čj. 96649.

22) *Neslýchaná troufalost uhlobaronů*. „Rudé Právo“, 9.12.1921, č. 288. *Neslýchaná troufalost reakce – obtíže filmu sociálního rázu*. „Rudé Právo (Večerník)“, 9.12.1921, č. 279.

23) *Die Filmzensur der Kohlenbarone*. „Sozialdemokrat“, 11.12.1921, č. 87.

24) Citovaný fond MV-SR 1919-1924, čj. 96484.

25) Tamtéž, čj. 96649.

**! Hrajte české filmy, které vám
zaručí vyprodané domy. !**

Dvě pozoruhodné novinky:

**Nejlepší český
detektivní film:**

**Otrávené
světlo.**

Libreto a regie: J. Kolár a K. Lamač.

V hlavních úlohách:

**Anny Ondráková
KAREL LAMAČ.**

**První české
sociální drama:**

**ŠACHTA
ztracených ideí.**

**Mohutné sociální drama, jehož dějem je nyní
tak aktuální otázka vyvlastnění dolů. Zajímavé
scény z ostravských dolů a strhující scény mas
působí neodolatelným dojmem a připomínají
vzrušující scény Zolova „Germinalu“.**

V hlavních rolích

M. HOLEKOVÁ
člen Nár. divadla, a
E. ŠEVČÍK.

Děj!

Sensace!

Pište!

Fotografie!

Udejte termíny!

Aktuelní!

Sociální!

Telegrafujte!

American Film Comp. A. S.

Telefon 9597.

Praha-Lucerna.

Telegramy: Americanfilm.

podporovati nenávisť k těmto orgánům veřejného pořádku. Předvádění tohoto snímku zejména v nynější době všeobecného napětí mezi hornictvem a majiteli dolů bylo by s to ohroziti veřej. pokoj a pořádek, nelze proto podle § 17. min. nař. ze dne 18. září 1912, č. 191 ř.z. uděliti předváděcí povolení a musí ministerstvo vnitř. trvati na zákazu snímku vysloveném zdejším výnosem ze dne 8.X.1921, č. 74884.

Ačkoli ministerstvo má pochybnosti o tom, zda i po provedení značných škrtů v řečeném snímku by bylo lze odstraniti z něho shora uvedené závadné tendence, ponechává se (*nicméně*, škrtnuto – pozn.ES) výrobci filmu, aby, pokud trvá na připuštění filmu k veřejnému předvádění, snímek podrobil důkladnému přepracování (*důkladné změně* – škrtnuto, pozn. ES) a zakročil pak o novou censuru, v tom případě, oznámí-li výrobce **podrobně** všechny změny ve snímku provedené...

Vzhledem k tomu, že takovéto zdůvodnění zakládalo možnost vznesení řady připomínek k způsobu argumentace (mj. odvolávka na rakousko-uherské, byť formálně platné nařízení), druhý rukou psaný koncept pouze obecně shrnuje výhady:

„... ve snímku bylo změněno pouze několik nápisů a jinak zůstal nezměněn. Nebyl tedy podstatně změněn film, jehož veřejné předvádění bylo zakázáno na základě jednomyslného posudku ... Výrobci filmu se ovšem ponechává, aby...“

Zápis má datování 21.12.1921 (I. koncept), 28.12.1921 (II. koncept, tj. ručně doplněný text). Ze dne 29.12.1921 je poznámka o proplacení poplatku za cenzurování. Na průvodním formuláři je připojena rukou psaná poznámka: „Vyřízení bylo pozměněno, jak si p. ministr přál.“ Pro manipulaci pak byla doplněna informace „Film budiž vydán firmě!“

Ohlas tisku

Film *Šachta pohřbených ideí* měl premiéru dne 23.1.1922 v kinu Lucerna. Z informací dobového tisku je zřejmé, že se sice podařilo k filmu zajistit vhodný hudební doprovod, nikoli již početnější obecenstvo. Film byl souběžně uveden v ostravském kinu Elité a v Praze se ještě hrál v týdnu od 17. do 23.2. v kinu Bio-Lido.

Dobový tisk přijal film diferencovaně, i když převážně kriticky. Do způsobu hodnocení díla se výrazně promítala politická hlediska.

Bezvýhradně přijímal film sociálně demokratický tisk. Večerník Práva Lidu napsal přímo oslavný článek:

„Tento film... je prodchnut, byl v ukázněné formě, žhavou láskou k socialismu a lidstvu. Dělníci, tento film, propagačně citáty z Bezručě opatřený a dobrou fotografií úplně vyhovující, byl pracován pro vás a na vás je, aby nebylo jediného kina, které v Praze či na venkově navštěvujete, aby vám jej nepředvedlo. Pobaví vás, poučí, třídně posílí a naučí vás milovat součinnost s duševními pracovníky a vdechne vám novou víru v krásnou budoucnost lidstva, víru, která je každému socialistovi potřebna... Ačkoli při předvádění zel sál Lucerny **prázdností** (podtrhla ES), a nebylo spontánních potlesků a květinových darů účinkujícím, prorokujeme dílům podobných myšlenek mnoho zdaru, poněvadž si divák odnáší zcela jiný svěží dojem než po filmech společenských, které se zabývají osudy buď šťastné nebo proradné lásky.“²⁶⁾

26) oh., *Šachta pohřbených ideí*. „Večerník Práva Lidu“, 25.1.1921, č. 20, s. 4.

Naopak Rudé Právo již při příležitosti podzimní kampaně zdůrazňovalo, že „onen film není naprosto nic radikálního, je to naopak sociálněpatriotický film, který svým závěrem působí spíše jako vtip... je to film nikoli rudý, ale docela růžový, ano červenobílý...“ Při příležitosti lednové premiéry tento list znovu zdůraznil, že i když nesouhlasí s cenzurním přístupem, nestaví se za film, neboť „pokud se týče libreta, pro něj epiteton 'modráčkovské' bylo by příliš revoluční a ukazuje jen, jak je socialism neproveditelný, když se domnívá podávat důkaz jeho uskutečnitelnosti“.²⁷⁾

Při hodnocení ohlasu filmu je třeba rozlišit dva typy úvah. Poznámky a statě, které byly publikovány v průběhu podzimní kampaně, vycházely totiž z projekce I. verze filmu, tj. hodnotily p ů v o d n í podobu díla. Naopak druhá část tiskových ohlasů z ledna a února reaguje na cenzurou okleštěnou II., příp. III. (viz dále) variantu díla.

Výhrady se v zásadě shodují: kritizován byl zejména roztržštěný, dějovými motivy přesytený scénář (libreto filmu). Pozitivně byla hodnocena pouze kvalita fotografie a některé exteriérové scény. Shodně tisk konstatoval nepřiměřenost cenzurního zásahu a nadměrnou pozornost věnovanou celému případu. Jak napsal časopis Čas: „Tři věci si film nezasloužil: titulu, rozsudku censury, která hledá v něm něco, co v něm není, posléze veršů Bezručových, kterých film zneužívá.“²⁸⁾ Toto hodnocení je cenné mj. proto, že reaguje na cenzurně ještě neupravenou verzi filmu.

O dalším distribučním využití snímku nejsou informace. Je však pravděpodobné, že pro nezáměr publika ho kina neprogramovala. Jak píše Luboš Bartošek: „Po ekonomické stránce přinesl film ztrátu, ze které se malá Vilímova produkční firma již nevzpamatovala. Podle Havlova svědectví byl negativ filmu za okupace zničen a kopie se zatím nepodařilo objevit.“²⁹⁾

Verze filmu

Srovnání písemných materiálů, které se bezprostředně vztahují k podobě filmu *Šachta pohřbených ideí* (části scénáře publikované J. Kašparem, dobové popisy obsahu filmu, titulková listina II. verze díla, dílčí citace titulků z cenzurních dokumentů a Weigertův článek – viz dále), lze dospět k některým předběžným závěrům.

Je zřejmé, že rozsáhlý epický materiál *Šachty pohřbených ideí*, spjatý především časovou následností, aniž by obsahoval ústřední dramatický konflikt, dával Havlovi jistou volnost v uspořádání nasnímaného materiálu. Potřebné vztahy mezi scénami vytvářel prostřednictvím titulků. Jak dokazuje ohlas tisku, byl tento vztah „filmového“ a slovního vyjádření v nepoměru. Lze předpokládat, že následná redukce 400 m filmu, která se netýkala jen titulků, nerovnováhu mezi filmovým a verbálním vyprávěním dále zvýšila nad únosnou míru.

Rozsah provedených úprav je ovšem diskutabilní. Při srovnání prvního zápisu cenzurního sboru, který obsahuje přímé citace některých závadných titulků, s II. verzí titulkové listiny, je patrné, že firma respektovala požadavky jen částečně. Mnohé „závadné“ titulky zde totiž zůstaly. Jak jsme již uvedli, zamítavé stanovisko censury bylo firmě sděleno velmi obecnou formulací. Je tedy otázkou, zda byli

27) *Konfiskovaný krotký sociální film*. „Rudé Právo“, 22.10.1921, č. 246, s. 1, 2; *Český sociální film*. „Večerník Rudého Práva“, 24.1.1921, č. 19, s. 4.

28) *Šachta pohřbených ideí*. „Čas“, 20.10.1921, č. 237, s. 1.

29) L. Bartošek, *Náš film. Kapitoly z dějin (1896–1945)*. Praha, Mladá fronta 1985, s. 121.

filmaři seznámeni s podrobným zápisem cenzurního sboru, či zda jim byly alespoň hlavní námitky tlumočeny při ústním jednání.

Otevřenou otázkou také je, zda se v lednu roku 1922 uváděl film v podobě, o níž svědčí II. verze titulkové listiny. Jisté pochybnosti totiž přineslo srovnání této listiny s článkem Glossy k filmové cenzuře, který otiskl Film v dubnu 1922.³⁰⁾ Bedřich Weigert (pod značkou -ert) použil tehdy *Šachty pohřbených ideí* jako precedentního případu, který měl poskytnout důkazy o nedobré cenzurní praxi. Psal:

„Obezřetnost a opatrnost naší censury vůbec se dá nejlépe demonstrovati na *Šachtě pohřbených ideí*, protože při tomto snímku mohla se také osvědčiti i politická a sociální prozíravost tohoto sboru, který tak otcovsky pečuje o blaho naší kinematografie. Především bylo nutno odstraniti ze snímku jeho lokální ráz. Ať se to, co se děje ve filmu, stalo kdekoliv, jen ne u nás. Proto všechna místní jména musila z filmu ven. Mohlo se sice stát, že by někdo poznal Ostravu podle fotografie, ale to se nedalo již měnit. Další změny týkaly se hlavně titulků. Z celkové metráže filmu bylo strženo jen několik málo scén, pro děj celkem bezvýznamných. I tyto stříhy nejsou bez zajímavosti, ale chceme, pokud jich se týče, napodobovati příklad censury a býti co nejopatrnějšími, proto se o nich nezmiňujeme.“

Dále pak autor explicitně uvádí titulky, které měly být předmětem cenzurních zásahů. Rekonstrukce textu (viz edice titulkové listiny) však ukázala na nesrovnalosti mezi zněním, které uvádí Weigert, a mezi podobou dochované titulkové listiny. Tento rozpor lze vysvětlit dvěma způsoby.

Jednou z možností je to, že autor článku se neodvolává k dochované titulkové listině, tj. k II. verzi filmu, ale že předjímá další úpravy filmu, tj. III. variantu filmu. Ta mohla vzniknout na základě připomínek druhé cenzury. I když je třeba brát Weigertovy informace s určitou rezervou – viz dále – přece jen se nabízí pravděpodobná možnost, že výrobci provedli ještě další zásahy do II. verze filmu (viz též výše uvedené stanovisko ministerstva spravedlnosti formulující konkrétní požadavek na vypuštění titulků). Lze tedy vyslovit předpoklad, že v lednu 1922 se uváděl film *Šachta pohřbených ideí* v další úpravě, přičemž existence této III. v e r z e není písemně doložena.

Druhá možnost vyplývá z toho, že Weigertův článek zachycuje názory přednesené na „schůzi cenzurní rady“³¹⁾ a tlumočí průběh jednání na základě nejmenovaného účastníka jednání. Z tohoto důvodu je obtížné rozlišit, které připomínky měly charakter „diskuse“ a které naopak byly striktním požadavkem, který filmaři následně museli akceptovat.

S jistou opatrností je třeba vzít v úvahu tvrzení autora Glossy, že výrobce „musel sboru předložiti knihu Bezručových veršů a prokázati, že citáty jsou skutečně z Bezručových básní“.³²⁾ Nabízí se totiž předpoklad, zda v tomto případě nespojil B. Weigert jinou cenzurní aféru, která se odehrávala za asistence tisku od léta 1920 do poloviny roku 1921, s Havlovým filmem. Jednalo se o film *Z Bezručova kraje*,³³⁾ který hodlala uvést též firma American-Film. V případě tohoto snímku musel skutečně P. Bezruč osobně odpovídat ministerstvu vnitra na dotaz, zda je či není

30) -ert. Glossy k filmové cenzuře. „Film“, 1922, 12.4.1921, č. 4–5, s. 2, 3, 4.

31) Tamtéž.

32) Tamtéž.

33) Citovaný fond MV-SR 1919-1924, čj. 42670, čj. 47163.

autorem inkriminovaného titulku filmu. U *Šachty* však písemnosti neobsahují žádný poukaz na závadnost Bezručových veršů. Přesto se však lze domnívat, že již při úpravě II. verze filmu výrobce některé Bezručovy citáty vypustil. Svědčí o tom zejména jistá asymetričnost jejich využití. V dochované verzi jsou začleněny pouze tři citace: úvod z básně Ostrava tvoří vstup do I. dílu, její závěrečná část uzavírá II. díl filmu. Úryvek z básně Návrat je začleněn až do V. dílu. Podle vzpomínek tvůrců filmu však každý díl uváděl samostatný citát.

Weigertovy Glossy jsou, bez ohledu na výše uvedené připomínky, velmi cenným svědectvím. Jednak umožňují vyslovit předpoklad o existenci další verze filmu, jednak přinášejí množství informací o průběhu cenzurního jednání, a doplňují tak zachovanou písemnou dokumentaci celého případu. Je patrné, že cenzura odmítla zcela zásadně především ideologický koncept *Šachty*. Je přitom zajímavé, že výhrady nevzaly v úvahu, že se děj filmu odehrává především v minulosti, a že tudíž kritika orgánů „politické správy“ směřovala do Rakousko-Uherska. Naopak republika byla líčena v tom nejlepším světle.

Z existujícího materiálu nelze jednoznačně hodnotit oprávněnost kritiky antisemitismu, i když se zdá, že film pouze převedl do filmu některé z přčetných „anti-gérovských“ obrazů mistra Bezruče (v tomto ohledu by cenzurní sbor nemohl schválit značnou část Slezských písní). Požadavky cenzury sledovaly dále hledisko „mravopočestnosti“ (řada výhrad k linii smyslné požívačné Kohoutky). V neposlední řadě pak cenzurní připomínky směřovaly ke zmírnění expresivních obrátů (např. požadavek vypustit slovo „špinaví“ a ponechat pouze „spekulanti“, vypustit slovo „děvko“, zaměnit znění „ba i úřady na mne poštvál“ za neutrálnější „a u úřadů mne očerňuje“). Zdá se, že cenzura projevila, zejména ve srovnání s tiskem, značnou míru nekvalifikovanosti v odhadu možnosti síly působení samotné *Šachty*.

Závěrem

Nelze souhlasit s tradovaným názorem, že se dostala filmu *Šachta pohřbených ideí* publicita u filmových historiků zejména díky tomu, že se film nedochoval. Nehledě na nízkou uměleckou hodnotu díla – a tu nalezená titulková listina spíše potvrzuje, než by vyvracela – je případ tohoto projektu, dnes také díky rozsahu zachovaných písemností, velmi zajímavý. Je cenný jako každý odvážný, třeba neúspěšný experiment, pozoruhodný svou intencí a reakcemi, které vyvolal.

Eva Strusková